

MÁK FERENC

SZEMBEN A VÉGTELENNEL

FIUME ÉS A MAGYAR SAJTÓ

Az 1907. esztendő volt az utolsó pillanat, amikor Fiumében horvátok, olaszok és magyarok – közös szándékkal és jóakarattal – még jóra fordíthatták volna a város sorsát. A három nemzeti közösség a 20. század első éveiben már világosan és egyértelműen megfogalmazta nemzeti érdekeit, céljait és terveit, és csak a jó szándék hiányzott ahhoz, hogy békés megállapodásra jussanak. Igaz, a történelemnek volt egy negyedik szereplője is – Ausztria a maga császári udvarával – amely immár négy évszázada, egymaga is képes volt befolyásolni Közép-Európa és a mediterrán térség eseményeit. Talán éppen ezért lett volna oly nagy szükség a fiumei megegyezésre. Voltak rá kísérletek mindhárom fél részéről, mégis úgy jutottunk el 1914-ig, a nagy háború kirobbanásáig, hogy akkor már nem lehetett megoldani semmit.

Az 1867-es osztrák–magyar, és az 1868-as horvát–magyar kiegyezéssel Fiume életének is új fejezete kezdődött, ám azzal, hogy a Monarchia, és ezen belül Magyarország alkotmányos rendjében nem sikerült megnyugtató módon rendezni a státuszát, *corpus separatum*-ként közjogi tekintetben helyzete mindvégig bizonytalan volt. Mindaddig nem is okozott ez különösebb gondot, amíg a kikötőváros gazdasági élete, kereskedelmi forgalma és tengerészete fejlődött, és viszonylagos jólétet biztosított a város lakóinak. Amíg a város húsznál is több hajóépítő üzeme ontotta a világtengereken is kiválóan teljesítő vitorlásokat, addig Fiume lakosai jólétben éltek, ám amikor az 1890-es években megtörtént a gőzhajók erőteljes térhódítása, a város fokozatosan lemaradt a versenyben, és nem volt gazdasági erő, amely megállíthatta volna a hanyatlást. Gazdasági hátteret pedig csak a magyar állam és a magyar kormány biztosíthatott volna – egyik súlyos hibája, hogy ezt nem tette meg. „A változó kormányoknak Fiumében követett politikája *ötletserű, ingadozó, kapkodó volt*” – írta 1907-ben, a *Fiumei Napló*ban megjelent *A múlt hibái* című vezércikkében minden bizonnyal a főszerkesztő, Garády Viktor. S hogy ne legyen kétséges, hogy mire gondolt, hát meglátásait részletesen is kifejtette: „Aki hosszabb idő óta figyelemmel kíséri a változó kormányoknak Fiumében folytatott változó, balsikerekben gazdag politikáját; aki tanúja volt annak, hogy az évek során mint süllyedt le városunkban fokról-fokra a magyar állam tekintélye, mint szélesedett ki folyton-folyvást valóságos örvénnyé a felfogá-

sok ama különbsége, mely Fiume magyar és olasz ajkú polgárait egymástól elválasztja, aki látja, mint vergődik évtizedek óta egy véget nem érő circulus vitiosusban városunk beteg közéleté; aki tapasztalatból tudja, mily általános az eddigi viszonyokkal való elégedetlenség Fiume minden rangú és rendű lakosai között, nemzetiségi és származási különbség nélkül – az okvetlen arra a meggyőződésre fog jutni, hogy a Fiumével szemben eddig követett kormánypolitika súlyos tévedéseket és mulasztásokat követett el, melyek a város politikai helyzetét alapjában megrontották, s a magyar kormányzat hitelét Fiume összes lakossága szemében megrendítették.”¹ Ennek pedig egyik alapvető oka az volt, hogy a város sorsáról soha nem a fiumei polgárok – vagy a választott képviselőik – döntöttek, hanem – gyakran egymásnak is ellentmondva – a budapesti minisztériumok hivatalnokai. A fiumei politika céltudatosságának, harmonikus egyöntetűségének a hiányát tehát a tanulmánynyi cikk szerzője abban látta, hogy ezt a politikát soha nem az csinálta, aki arra tulajdonképpen hivatva lett volna: Fiume királyi kormányzója. „Paradoxonnak látszik – írta a szerző ezt követően *A fiumei kormányzói méltóság* című tanulmányában –, de teljes valóság: Fiumét hosszú időn keresztül nem a fiumei kormányzók kormányozták, hanem kormányozták talán különböző minisztériumok különböző referensei, mindenki a maga saját privát véleménye szerint, a maga egyéni ítélete szerint.”² Mindamellet a múltban elkövetett hibák sorába tartozott, hogy Fiume az 1868 utáni évtizedekben soha nem tudta megfogalmazni a saját érdekeit, nem volt képes rá, hogy Budapest felé határozott igényekkel és követelésekkel álljon elő.

A felgyülemlett gondok feltárásában Garády Viktor tovább ment, és a *Közös érdekeink* című vezércikkében rámutatott: „Fiume viszonyait, a város szükségleteit és bajait, mégis csak azok ismerhetik fel legjobban, akik állandóan itt élnek: Fiume polgárai.” Soha nem szabad, egyetlen pillanatra sem szem elől téveszteni, „hogy Fiume jelentősége úgy magára, mint az anyaországra nézve főképpen *közgazdasági* jellegű. Hiszen ez volt alapgondolata Magyarországhoz való csatlakozásának. Magyarországnak tengeri kikötőre, Fiumének egy export- és importképes nagy közgazdasági területre volt szüksége. Mint Ausztria kikötője, Trieszt mellett teljesen elsenyvedett; csak mint Magyarország kikötő városának, kereskedelmi emporiumának lehetett kilátása egy jobb jövőre. Ezt belátták már az akkori magyarok, belátták az akkori Fiumei-ek, és belátják most is mindkét részről. *Magyarországnak mindent el kell követni azért, hogy Fiume minél tökéletesebben megfeleljen nemzetgazdasági feladatának, mint az ország be-, és kiviteli kikötője. Fiumének pedig az az érdeke, hogy a háta mögött egy nagy, hatalmas, nemzetgazdaságilag fejlett, politikailag fejlett ország álljon.* Ebben a felfogásban egyek vagyunk, ebben nem választhat el a nemzetiségi

¹ A múlt hibái, *Fiumei Napló*, 1907. február 8., 1. p.

² A fiumei kormányzói méltóság, *Fiumei Napló*, 1907. február 12., 1. p.

különbség. Itt van mindjárt egy közös, nagy terület, ahol Fiume minden nemzetiségű polgáira nézve az egyetértő összeműködés nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Szükséges pedig azért, mert a fiumei kereskedelem, ipar és forgalom szükségleteit mégis csak itt helyben ismerhetjük meg legjobban. A fiumei más ajkú szakemberek felszólalásainak pedig nagyobb súlyt ad, ha magyar kollégáik hozzájuk csatlakoznak, és közös kívánalmak tolmácsaivá lesznek a belföldön, amellyel szorosabb az összeköttetésük.”³

Garády Viktor tehát fiumeiként világosan felismerte az elhibázott nemzeti és gazdasági politika lényegét, és figyelmeztetett annak lehetséges következményeire is. Mint lapszerkesztő, különösen nagyra becsülte a nyilvánosság jelentőségét, és a múlt hibáinak sorában, a mulasztások közé sorolta azt is, hogy Fiumének újkori története során soha nem volt megfelelő sajtója. Annak, hogy a város közgazdasági érdekei a maguk valóságában megjelenjenek, szükség lett volna egy „hivatása színvonalán álló”, olasz és magyar nyelvű, tekintélyes kormányajtóra. „Ehelyett az elmúlt kormányok a *fiumei sajtóviszonyokat teljes züllésnek, fokenkénti degenerálódásnak engedték át*; soha még csak meg sem kísérelték, hogy a fiumei opposíció szellemi fegyverei ellenében hasonló értékű szellemi fegyvereket szegezzenek.”⁴ És ez egyaránt káros volt a kormánypolitika és a fiumei polgárok számára. Olykor úgy tűnt, Budapest szinte meg sem kísérel, hogy terveit, céljait és szándékát megértesse a kikötővárossal, Fiume hangja pedig rendre nem jutott el a magyar főváros illetékes hivatalaihoz. És persze ismételten rámutatott: „*A fiumei züllött állapotok szanalása* nem eredhet másból, mint egy ítéletében független, felelős, igazi, és nem pusztán címzetes kormányzótól”, akinek feladatai lennének az igényes sajtó megteremtésében is. Végte is ő a felelős a kormányzósága sorsáért. Ha tehát valakik Fiume autonómiáját emlegetik, akkor az önrendelkezés egyik legfontosabb intézménye a demokratikus sajtóviszonyok megteremtése kell, hogy a feladata legyen. „Igenis, mi magyarok első sorban kívánhatjuk az autonómia lényegét, nem paragrafusokba kapaszkodva, hanem megvalósítva az autonómia legfőbb elvét: *nihil de nobis, sine nobis. Semmit rólunk, nélkülünk*” – írta a nevét ugyan nem feltüntetve, de félreérthetetlen elvi következetességgel Garády Viktor.

De milyen sajtóra is lenne szüksége az adriai kikötővárosnak? E kérdést Garády Viktor, a *Fiumei Napló* főszerkesztőjeként *A Fiumei sajtó és A fiumei magyar sajtó feladatai* című cikkében válaszolta meg. Kiemelte, hogy a fiumei sajtó kezdetei az 1849 előtti időkig nyúlnak vissza, hiszen még a forradalom előtt jelent meg az *Eco del Litorale Ungarico*, s az olasz nyelven írt újság a magyar érdekek kiváló szószólója volt, hasábjain Magyarország kereskedelmi és kulturális hírei jelentek meg. „Olasz nyelven írt magyar lap volt.” A magyar

³ Közös érdekeink, *Fiumei Napló*, 1907. február 15, 1-2. p.

⁴ A múlt hibái, *Fiumei Napló*, 1907. február 8., 1. p.

forradalom eseményei, majd az azt követő Bach-korszak sajtópolitikája megszakította ezt a Magyarország számára üdvös folyamatot. Pedig az *Eco del Littorale Ungarico*hoz hasonló módon elkötelezett hírlap 1867, illetve 1868, az alkotmányos rend helyreállítását követően is működhetett volna, az a cikk írója szerint nemcsak Fiume életére és sorsára lett volna hatással – hiszen Fiume „egy nagy vidék természetes központja, úgy nemzetgazdasági, mint kulturális tekintetben” – vonzásköréhez tartozik a körben fekvő partvidék: Dalmácia, a szigetek, keleti Isztria kikötői. Ezek mind Fiumében szerzik ismereteiket, élményeiket és benyomásaikat a magyar kormányzásról, a magyar nemzet törekvéseiről. „Előttünk nem lehet közömbös, mit és hogyan ír a fiumei olasz sajtó rólunk. A fiumei olasz lapokat olvassa az itt megforduló ezer idegen, az Adria és Ungaro-Croata hajóin eljutnak messze földre, távoli kikötőkbe, ahol olaszul majd mindenütt értenek, ahol mindenütt érdeklődnek Magyarország kereskedelme iránt.” Ez a fiumei olasz sajtó – ha 1868 után a magyar kormányok részéről kellő figyelemben részesült volna, ha megkapta volna a kellő irányítást, a szellemi és anyagi támogatást – mérhetetlen nagy szolgálatot tehetett volna külföldön a magyar nemzet számára. „Országunk hitelét emelhetette, kereskedelmét fejleszthette, rokonszenvet és tiszteletet szerezhett volna mindenfelé, ameddig csak tengeri összeköttetései érnek.” Történhetett volna így is, de nem így történt. Magyarországon 1867–1868-ban, egyetlen év leforgása alatt 80-ról 140-re gyarapodott a hírlapok száma, Fiumében azonban a sajtó megmaradt „sorvadt, csenevész állapotában”. Nyomorúságos anyagi, és csekély szellemi tőkéből éldegélt, tengett-lengett néhány lapocska, többnyire csak lapkezdeményezés. „Akik írták – sokszor ismeretlen, kétes alakok, jött-mentek – ma érkeztek, holnap már a fiumei viszonyokról tájékoztatták a közönséget; nem ismerték se Magyarországot, se Fiumét.” Ezek az alkalmi hírlapírók és hírlapcsináló kalandorok teljesen hűjával voltak a szakmai ismereteknek. „A város, az ország életét, fejlődését alapjában érintő nagy kérdések nyom nélkül vonultak el a lapok felett, s amikor a városban mindenki egy-egy aktuális politikai eseményről beszélt, mely Fiumét közelről érdekelte, a sajtó óvatosan hallgatott, s a Kongó államról, vagy a Hawaii szigetek állapotáról vezércikkezett. Ezen nem változtatott az a körülmény, hogy egyik-másik lap szubvenciót is élvezett, ezt úgy értelmezte, hogy azért kapja, hogy *hallgasson*. Mert hiszen a hallgatás arany. Az ország, vagy a város közvéleményének e lapok egyáltalán nem voltak kifejezői.” A cikk írója a továbbiakban kiemelte: 1907-ben, negyven évi kormányzás után Magyarországnak Fiumében még mindig nem volt olasz nyelvű, tekintélyes orgánuma, „mely az apró helyi kérdéseken felülemelkedve, országos szempontból tárgyalná és ismertetné nemcsak a fiumeiek, hanem az összes olaszul tudó, vagy értő külföld előtt hazánk gazdasági, kereskedelmi és tengerészeti ügyeit és érdekeit, a magyar nemzet irodalmi és művész(et)i életét, a küzdő és dolgozó Magyarországot. Amely lap nem egy kisebb helyi párt, hanem az egész nemzet orgánuma volna Fiume és a külföld számára. Nincs ilyen lapunk *most* sem, amikor gazdaságilag

válni készülünk Ausztriától, s amikor fokozott szükségünk volna a külföld piacaira és politikai rokonszenvére.”⁵

Ha egy fiumei magyar lap magának országos ismertséget és jelentőséget kíván szerezni a *Fiumei Napló* főszerkesztőjének meglátása szerint a helyi olasz sajtó hivatását kell kiegészítenie: a fiumei magyar lapnak lényeglátó módon, komoly szakmai ismeretekkel, kiváló politikai érzékkel Fiumét kell megismertetnie az anyaország közönségével, hiszen ezen a téren is „sok előítéletet, balvéleményt és tájékozatlanságot kell eloszlatnia”. Rosszhiszeműségnek, tájékozatlanságnak, elfogultságnak és felületességnek a sajtóban nincs helye. „Jól fontoljuk meg ezeket a dolgokat: fontoljuk meg jól most, amikor minden ajakról az önálló vámterület jelszava hangzik. Nemzetgazdasági életünk az önálló vámterület létesítésével válságos fordulóra jut. [...] mindenki tudhatja, hogy a jövő nemzetgazdasági harcának egyik legfontosabb pontja, fő erőssége és végvára Fiume lesz. Innen kell új piacokat hódítanunk, erre kell kereskedelmünket terelnünk, ha Ausztria piacait elveszítjük. Hát ugyan szabad az e célra szolgáló eszközöket elhanyagolnunk? Hát várhatjuk-e, hogy a sült galambok maguktól repüljenek a szánkba? Hát nem kell-e minden erőnkkel azon lennünk, hogy a fiumei – úgy a magyar, mint az olasz – sajtót kiemeljük kezdetleges, fejletlen, tehetetlen állapotából arra a fokra, amelyen haszonnal és eredménnyel felelhessen meg országos feladatának: *megnyitva az óceánokat tengeri kereskedelmünk előtt, új világokat tárva fel nemzetgazdasági életünk számára?*”⁶ Ebből is kitetszik, a helyi magyar sajtó számot tevő tekintélyre csak akkor tehet szert, ha a fiumei viszonyokat nem a helyi elfogultság kicsinyes szempontjai szerint ítéli meg, hanem folyton „szem előtt tartja azt az óriási nemzetgazdasági háttérrel, amely Fiumének országos jelentőségét megadja”.

1907 tavaszán, amikor Garády Viktor elkészítette Fiume sorsával foglalkozó számvetését, a város felfokozott, indulatoktól túlfűtött politikai életet élt: Magyarország megvalósította Ausztriával szembeni független vámpolitikáját⁷, határozott lépéseket tett az Ausztria által folyton opponált Dalmáciai vasútvonal kiépítésére⁸, és szembe kellett néznie a *Fiumei rezolúcióban* megfogalmazott horvát követelésekkel is.⁹

⁵ A fiumei sajtó, *Fiumei Napló*, 1907. március 9., 1–2. p.

⁶ A fiumei magyar sajtó feladatai, *Fiumei Napló*, 1907. március 10., 1. p.

⁷ Vámpolitika az utolsó száz évben, *Fiumei Szemle*, 1904. április 17., 4–5. p.; Vámterület és politika, *Fiumei Szemle*, 1904. december 18., 3. p.; Fiume és az önálló vámterület, *Fiumei Szemle*, 1905. február 26., 1–2. p.; Az önálló vámterület és Fiume, *Fiumei Szemle*, 1905. március 26., 4. p.; Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei, *Fiumei Szemle*, 1905. május 7., 3–4. p.; Magyarország és a világkereskedelmi politika, *Fiumei Szemle*, 1905. június 18., 3–4. p.; A vámterület kérdéséhez, *Fiumei Szemle*, 1905. július 2., 2–3. p.

⁸ Új vasutak építése, *Fiumei Szemle*, 1905. július 16., 5. p.; A dalmát vasúti tervek és Fiume, *Fiumei Szemle*, 1905. december 3., 1–2. p.; HAVASS Rezső, dr.: A dalmát kérdés, *Fiumei Szemle*, 1906. március 11., 1–2. p.; G. V. [GARÁDY Viktor]: Dalmácia visszacsatolása, *Fiumei Szemle*, 1906. március 18., 1–3. p.; A dalmát kérdés, *Fiumei Szemle*, 1906. február 25., 1–2. p.

⁹ Fiumei rezolúció, *Fiumei Napló*, 1907. május 5., 1. p.; A horvátok ellenünk, *Fiumei Napló*, 1907. május 17., 1. p.

Garády Viktor és a Fiume magyar hírlapirodalom

Nem tekinthető véletlennek, hogy Garády Viktor (egykor Vitorio Gaus)¹⁰ volt az, aki olasz szülők gyermekeként, magát fiumánónak vallva, a magyar irodalom és történelem lelkes híveként számos, az Adriai tenger és Fiume múltjával foglalkozó könyv szerzője, jeles tengerkutató, a fiumei tengerbiológiai állomás megalapítója, és hosszú éveken át kiváló igazgatója látta át ilyen kristálytiszta azokat a vétkes mulasztásokat, melyek a 20. század első éveire végzetesen megrontották a kikötőváros és Budapest viszonyát. Pályája során Fiumében két lapot is alapított és szerkesztett, a *Fiumei Szemle* című hetilapot (1903–1906) és a *Fiumei Napló* című napilapot (1907). Mindkettő kiváló hírlapírói tudással szerkesztett lap volt, felelős szerkesztőjük méltán fogalmazta meg vezércikkeiben a hírlapírással szembeni jogos elvárásait. És mert Garády nem tartozott a felelőtlen elmélet-gyártók sorába, és mert rajongásig szerette szülővárosát, a gyakorlatban is megmutatta, hogyan képzelte el a közössége iránt teljes felelősséget vállaló, közvéleményt formáló, kulturált újságírást és hírlapkészítést.

A *Fiumei Szemle* első száma 1903. október 4-én, vasárnap jelent meg, nyolc oldalon, ami kivételes esetekben tíz-tizenkét oldalasra bővült. A címlapon ott szerepelt: felelős szerkesztő Garády Viktor. Kiadja a szerkesztőség. Nyomatott a Mohovich E.-féle könyvnyomda magyar osztályában, vezető Lágel Frigyes. Lapjának első oldalán elmaradhatatlan volt a vezércikk, mely rendre aláírás nélkül jelent meg, s vagy a főszerkesztő, vagy a szerkesztőség tagjai közül valaki foglalkozott az időszerű kérdésekkel. A legfrissebb híreket *Egyről-másról* címmel szedték csokorba, szépirodalmi rovata a *Fiumei Szemle tárczája* címet viselte. Gazdag volt a hirdetések rovata is. Minden számban egy olasz írás is megjelent, rendszerint valamelyik magyar nyelvű írás fordítása, olykor rövidebb változatban. A lap első számában közölt *Beköszöntő*, melyet a *Fiumei Szemle* szerkesztősége jegyzet, és amelyet olasz nyelven is közöltek, kiemelték: meggyőződésük, hogy a beváltatlan ígéretek ideje elmúlt a hírlapírási terén is, ezért tevékenységük értékét az olvasók a lap nyíltságában és őszinteségében fogja lemérni. Most mindössze annyit szeretnének közölni Fiume olvasóközönségével: „a *Fiumei Szemle* célja városunk érdekeinek közgazdasági és társadalmi úton való előmozdítása. Függetlenségünkkel nem kérkedünk. Erről közleményeink fognak tanúskodni. Szívesen látjuk munkatársaink sorában a város tollforgatóit, és mindazokat, akik az ügy szolgálatá-

¹⁰ GARÁDY Viktor (Fiume, 1857. július 27. – Budapest, 1932. május 27.) író, zoológus. Régi olasz patriciuscsaládból származott. Főbb művei: *Tengerparti séták* (Budapest, 1901); *Amit a tenger mesél* (Budapest, 1904); *Adria gyöngye* (Budapest, 1904); *Régi dicsőségünk a tengermelléken* (Budapest, 1907); *Tengerparti képek* (Budapest, 1910); *Élő tenger* (Budapest, 1913). Ő fordította le olasz nyelvre Katona József *Bánk bán* című drámáját.

ba állani óhajtanak. A *Fiumei Szemle* a közönség lapja, és éppen ezért helyet ad minden közérdekű munkának. Ki kell emelnünk, hogy különös gondot fordítunk a város *idegenforgalmára*, és célunk, hogy az *anyaországban Fiumét, a tengert és mindent, ami a tenger világába és a tengerészet körébe tartozik, megismerjék és megszeressék*. Bízunk abban, hogy a város és az ország közönsége támogatni fogja vállalkozásunkat.”¹¹ 1904. január 3-án, a második évfolyam első számának címloldalán a *Fiumei Szemle* szerkesztősége *A közönséghez* címzett írásában sikeresnek minősítette a lap indulását, de okulva a tapasztalatokon, változásokat is bejelentett: „A közgazdasági kérdések nyomultak előtérbe – írták –, s mindenki vallja városunkban, hogy Fiumének a mai helyzetében életszükséglete a kereskedelmi, hajózási, ipari és közlekedés terén való célirányos fejlődés. Életszükséglete volt ez a városunknak a múltban is, de az elmúlt esztendő közgazdasági pangása után a legsürgősebben várják kielégülésüket a közgazdasági érdekek. A reménnyel biztató új korszak kezdetén lapunk első és mindenekelőtt való feladatul tűzi ki a közgazdasági érdekek képviselését. A *Fiumei Szemle* irányításában és szerkesztésében bekövetkezett változás tehát a közgazdasági irányba való fejlesztést jelenti, anélkül, hogy a lap eddigi hazafias irányától eltérne.”¹² A felelős szerkesztő továbbra is Garády Viktor maradt, de maga mellé vette szerkesztőnek Szegffy Lászlót. Fontosnak tartotta hangsúlyozni a függetlenségüket, ezért a címlapon feltüntették: „Laptulajdonos a szerkesztőség”. Hamarosan sor került a beharangozott, komolyabb változásokra is: 1904. február 7-től a hetilap felelős szerkesztői posztját Garádytól Szegffy László vette át, egy héttel később, február 14-től a lap címe is módosult: *Fiumei Szemle – Rivista di Fiumére* változott, 21-étől pedig tizenhat oldalra bővült. A lap ettől kezdve érezhetően a közgazdasági kérdések felé nyitott. A május 8-án megjelent száma már tizenkét oldalon valóban csak gazdasági kérdésekkel foglalkozott. Garády Viktor ekkor már érezhetően a háttérbe húzódott, s legfeljebb szépirodalmi munkái jelentek meg a tárcarovatban. A *Fiumei Szemle* 1904. december 4-én nyomdát váltott, s ettől kezdve az Adria palotában lévő Unio könyvnyomdában nyomtatták.

Az 1905-ös esztendő során elvégzett munka értékelésekor a szerkesztőség kiemelte: céljuk volt azon eszmék terjesztése, amelyeknek gyakorlati megoldásán áll a magyar kereskedelem megannyi életkérdése, reménysége. „Lankadatlanul hirdettük az összetartás, az egyetértés eszméit; buzdítottunk a szorgalmas munkára, az erős kitartásra, és nem fáradtunk el abban, hogy fölkeltsük közönyéből úgy a hazai, mint a fiumei, úgy a magyar, mint [az] olasz nyelvű társadalmunkat. De nem hunytunk szemet egyik rész hibái előtt sem. Kritikánk szigorú, de igazságos és szeretettel teljes.”¹³ Érezhetően gondok

¹¹ Beköszöntő, *Fiumei Szemle*, 1903. október 4., 1. p.

¹² A közönséghez, *Fiumei Szemle*, 1904. január 3., 1. p.

¹³ Olvasóinkhoz!, *Fiumei Szemle*, 1905. január 1., 1. p.

nyomasztották a *Fiumei Szemle* szerkesztőségét, a lap elveszítette frissességét és derűjét. A problémák Fiume városában adódhattak, mert 1906. április 1-én már Budapesten az Athenaeum r.-t. könyvnyomdájában nyomták a lapot. 1906. június 24-én már csak négy oldalon jelent meg és csak magyar nyelven, és E. Hönig kő- és könyvnyomdájában nyomták. A lap elmúlása titokzatos, utolsó megtalálható száma 1906. július 29-én került az utcára, benne a hetilap megszűnéséről nincs semmilyen bejelentés.

A *Fiumei Szemle* – meggyőződéséhez, és kitűzött céljaihoz hűen – megjelenése során mindenkor megkülönböztetett figyelemmel kísérte a város sorsának alakulását. *Fiume jövője* címmel két alkalommal is (1903. november 8-án és 1905. augusztus 6-án) közölt elemzést, *Az általános választó jog és Fiume* (1905. szeptember 10.) és *A választójog kiterjesztése és Fiume* (1905. szeptember 24.) című cikkeiben pedig az aktuális politikai kérdéseket taglalta. A *Kikötővárosunk kereskedelme* (1904. május 15.), a *Harcz a piacokért* (1905. június 4.), a *Kikötővárosunk hivatása* (1905. augusztus 20.) és a *Magyar ipar és Fiume* (1906. március 19.) című írások pedig pénzügyi és gazdasági körökben méltán emeltek a lap tekintélyét. Fiume kikötőjének áruforgalmi statisztikáját, a hajóépítés eredményeit, a halászati lehetőségeket rendszeres időközökben a nemzetközi összehasonlítások fényében értékelte. Rendszeresen visszatért a kikötői és raktárépítkezések kérdéséhez, a rakodómunkások sztrájkorozatának eseményeiről részletesen beszámolt.

Fiume jeles magyar tudósai közül Fest Aladárnak három terjedelmes tanulmánya, *A „Castello” alkonya* (1905. február 19.), *Fiumei magyar partizciusok* (1905. március 5.) és a *Fiume nyelvi és nemzetiségi viszonyainak statisztikája* (1904. április 10.) jelent meg a tekintélyes hírlapban, de ugyanilyen nagy jelentőségű volt Dr. Kovács József *A kereskedelmi tengerészetünk jövője* (1903. október 4.) és a *Magyar tengerészet* (1903. október 25.) című, szinte tanulmánynyi írása is, ez utóbbinak olasz fordítását is közzétették. Ezekhez a magyar nemzetgazdaság tekintetében létfontosságú kérdésekhez kapcsolódtak – szerzőik nevét eltitkolva – a *Tengeri hajózásunk fejlesztése* (1904. július 10.) és a *Hajózásunk fejlesztése* (1904. augusztus 21.) című vezércikkek is. A *Fiumei Szemle* 1903. december 13-án *Írók és újságírók köre* címmel arról tudósított, hogy Albertoni Azzo, dr., Corradini Umberto, Degan Peter, Garády Viktor, Harmath Károly, Kemény Ödön, Solymásy Oszkár, Stupicich Péter és Supilo Ferencz megalapították a város első hírlapírói egyesületét, 1905 augusztusában és szeptemberében pedig *Fiume szellemi élete* címmel cikksorozatban számolt be a város színházi és irodalmi eseményeiről és az intézmények működési feltételeiről. A szomorúan rövid életű hetilap következetesen kitartott erkölcsi és szakmai meggyőződése mellett: komoly ismeretekről árulkodó, elemző írásai és beszámolóai a magyar újságírás legszebb hagyományai közé tartoznak. Közülük tucatnyi a kor politika- és gazdaságtörténete tekintetében forrásértékű mű.

Nála is rövidebb életűnek bizonyult Garády Viktor második vállalkozása, a *Fiumei Napló* című napilapja. Első száma a *Fiumei Szemle* megszűnése után nem sokkal, 1907. január elsején jelent meg négy oldalon, és független politikai napilapnak hirdette magát. Főszerkesztője Garády Viktor volt, egyedül az ő neve szerepelt a lap impresszumában, így a szerkesztőség tagjainak neve a homályban maradt. Garády ebben a lapban fogalmazta meg Fiumével kapcsolatos hitvallását, melyekből fennebb már bőségesen idéztem. A *Fiumei Naplót* 1907. május 27-én, vasárnap vehették utoljára kezükbe az olvasók. A 117. számával megszűnő napilap mindvégig Mohovich E. könyvnyomdájában készült. A jeles fiumei nyomdász, aki a hírlapok nyomdai megmunkálása mellett Mohovich Imre néven elsősorban az iskolai évkönyvek előállításában jeleskedett – élve a lap kínálta lehetőséggel – így hirdette cégét: „Mohovich E. kő- és könyvnyomdája. Könyvnyomda és könyvkiadó hivatal, a legdivatosabb betűkkel ellátott, gáz- és villanyerőre berendezett új gyorsajtókkal, amerikai nyomógépekkel és a legújabb szerkezetű Lynotype nevű szedőgéppel felszerelt könyvnyomda, hol mindennemű nyomtatványok, könyvek, folyóiratok, árjegyzékek, számlák, zárszámadások, báli meghívók, tánczrendek, a legszebb kivitelben, ízlésesen, gyorsan és legolcsóbb árak mellett készíttetnek. – Fiume, Via Clotilde n. 1.”¹⁴ A magyar Fiume sajtó-, irodalom- és művelődéstörténetében Emidio Mohovich Mohovich Imreként elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A tenger kihívása: a Fiume, a Magyar Tengerpart, és A Tengerpart

Emidio Mohovich nyomdájából került ki 1882. január elsején az első, igazán jelentős, a közönsége iránt elkötelezett fiumei magyar hírlap, a *Fiume*, mely az akkori viszonyokhoz képest, meglepően hosszú időn át, egy évtized során vállalta a kikötőváros magyar és olasz közösségének a tájékoztatását. Az első évben kéthetente – minden hó 1-én és 15-én – jelent meg nyolc oldalon, 1883. január elejétől azonban áttért a heti megjelenésre. A *Fiume* kereskedelmi, tengerészeti és társadalmi lapként határozta meg önmagát, felelős szerkesztője és kiadója Mócs Zsigmond, akkor már országosan ismert hírlapíró volt. Nyomdáját pedig így nevezte meg: Stabilimento Tipo-Litografico di Emidio Mohovich.

Mócs Zsigmond az 1870-es években kezdett újságírással foglalkozni, pályája elején Budapesten a *Borsszem Jankó*, az *Üstökös*, a *Fővárosi Lapok* és a *Független Hírlap* munkatársa volt, ahol rendszeresen ismertette a modern olasz írók műveit. 1877-ben a *Pesti Naplót* már az orosz–török háború harctéri eseményeiről tudósította, izgalmas beszámolóit a német, francia és angol lapok

¹⁴ Mohovich E. kő- és könyvnyomdája, *Fiumei Napló*, 1907. január 30., 4. p.

is átvették. Az egyre népszerűbb újságíró 1880-ban a *Pester Lloyd* Montenegroba küldte, ő volt az első magyar hírlapíró, aki beléphetett I. Nikita fejedelem udvarába. Még abban az évben az *Egyetértést* tudósította az albán-montenegrói háború harcateri eseményeiről. Visszatérte után a kalandos életű, népszerű publicista 1882-ben a fiumei kormánynál ajánlatot tett egy magyar tengerészeti lap kiadására. Így került sor a *Fiume* című, indulásakor még magyar-olasz lap megjelentetésére. Mócs Zsigmond Fiumébe Scalvini Antonio *A kártyahősök* című regényének (1879), és Barilli, Ghizlanzoni és Sara *Olasz beszélők* (1880) című kötetének a fordításával érkezett, az irodalmi körökben jártas olvasók számára a neve ismert volt.

A *Fiume* szerkesztősége és kiadóhivatala a lap első számának első oldalán – megszólítva az olvasókat – jelezte a lap szándékát, miszerint: egyfelől a magyar közönséget szeretné tájékoztatni tengerészetünk viszonyairól, másfelől pedig a tengerpart lakóit szeretné értesíteni a magyar haza közérdekű jelenségeiről. „Indeficiente!” – zárult a rövid megszólítás, melyet *Al lettora* címmel olaszul is közöltek.¹⁵ Bővebben szövege a feladatokról Fromhold Arthur *Munkára fel!* című programadó cikkében. „Tizenhét évtizede múlt, hogy Ausztria a trieszti kikötő és piacz emelésén fáradozik – kezdte nagy lélegzétvételi írását a szerző. – De ebbéli működése nem oda volt irányozva, hogy Triesztet a külföldi kikötőkkel szemben tegye versenyképessé, ami józan politika lett volna. [...] Hanem mindenképp oda törekedett, hogy a többi hazai kikötő és piacz rovására a trieszti emelkedjék, a monarchia forgalma és kereskedelme oda tereltesse. A trieszti kegyencz érdekében mostohájává lett többi gyermekeinek.” 1867 után, az alkotmányos rend helyreállítását követően, a helyzet azonban lényegesen megváltozott: a fiumei kikötő a magyar nemzetgazdaságot befolyásoló szerephez jutott, és jelentősége azonnal megmutatkozott: kikötői forgalmának értéke az 1867. évi 6 millió forintról 1882-ben már 90 millióra emelkedett. Tovább kell tehát munkálkodni azon, hogy Fiume Magyarország eladó áruinak és beszerzendő szükségleteinek nagy tárházává váljék. Ez adja Fiume létezésének értelmét, ez határozza meg a város jövőjét is. „Enélkül a kikötő az, mi a kereskedői világban a szatócs. De mindezek nem az állam, hanem az állampolgárok teendői. E lap feladata legyen öntevékenységre ösztönözni; ez irányú eszmék kifejtésének súrlódásának színterévé válni. A Trieszt és Fiume közötti versenyben azé lesz a pályakoszorú, mely nagyobb mérvű és praktikusabb irányú öntevékenységet fejt ki.” Fel tehát a versenyre! – szólította meg az olasz nyelven is közölt beköszöntőjében remélt olvasóit a lap.¹⁶

Mócs Zsigmond lapja a pesti szerkesztőségekben szerzett ismeretek alapján jól át gondolt koncepcióval jelentkezett: a vezércikket a második oldalon *Különfélék* címmel az országból és a világ nagyvárosaiból szerzett információk

¹⁵ Az olvasóhoz, *Fiume*, 1882. január 1., 1. p.

¹⁶ FROMHOLD Arthur: *Munkára fel!*, *Fiume*, 1882. január 1., 1–4. p.

kövezték. *Hajó és áruforgalom a fiumei kikötőben* címmel havi összefoglaló jelent meg a Magyarország, valamint Olaszország, Franciaország, Anglia, Amerika közötti áruforgalomról. Hírvivata a *Különféle hírek*, a *Kereskedelmi hírek* és a *Tengerészeti hírek* fejezetekből állt, míg a lap utolsó két oldalát a többnyire olasz nyelvű, helyi hirdetések foglalták el. A jól bevált hírlapi gyakorlat szerint a *Fiume* 1–3. oldalán, a „vonal alatt” jelent meg a *Fiume tárczája*, 1882-ben még messze nem a helyi szerzők írásainak fórumaként.

A közgazdasági érdeklődésű Fromhold Arthur a *Fiume* első évfolyamában azonnal két, kiváló cikkét, *A fiumei kikötő* (1882. január 15.) és a *Kereskedelmi hitelünk emelése* (1882. február 1.) című írását jelentette meg. Mellette Dús László *Keleti kereskedelmünk* (1882. október 1.) című írása kelt százharminc év után is érdeklődést az olvasóban, egy ismeretlen szerző pedig *A fiumei piac és Magyarország* (1882. május 14.) című elemzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a kereskedelem és a gazdaság számára a legfontosabb, hogy az áru ne feküdjön el a raktárakban, legyen dinamikája a kereskedelemnek. A cikkben már benne van a kikötő fejlesztésének az igénye is. Mayländer József fiumei kereskedő pedig *Fiume: Verseny Triesztnek!* címmel hirdette szolgáltatásait (1882. március 15.). A főszerkesztő Mócs Zsigmond terjedelmesebb írásai, a *Fiume, Trieszt és a magyar kereskedők* (1882. február 15.), *A magyar tengeri hajózás* (1882. augusztus 15.) és a *Legyen naggyá Fiume!* (1882. november 15.) mintát és mércét jelentettek a gazdaság és a kultúra egymást feltételező összefüggéseinek a bemutatására és föltárására. A nyomában születtek olyan elemzések, mint az ismeretlen szerző tollából származó *A fiumei piac és a magyar közönség* (1882. március 15.) című fejtegetés.

A *Fiume tárczája* rovatban Mócs Zsigmond szépirodalmi ihletésű írásait is közölte, mindjárt a lap első évfolyamának első számában *A chioggiai halászok* (1882. január 1.), a másodikban pedig az *Egy magyar hajó veszedelme* (1882. január 15.) című tárcája jelent meg. Faragó Ödön „chinai császári tengerészeti vámigazgató” *A chinai tengerészetéről* (1882. november 1.) című írása a szerkesztői találékonyosság jó példája: mindenre nyitott a lap, ami tengerészettel kapcsolatos. Ami igazán meglepetés a mai olvasónak is: a *Fiume* 1882. január 15-i számában Gresits Miksa fordításában Maurizio Jókai *Castelli messi all’incanto* címmel részletet közölt Jókai legújabb, az *Egy játékos, aki nyer* című, részben Fiumében és Portoréban játszódó regényéből. Ugyanebben az esztendőben jelent meg Arany János *Il gatto del sapiente* (1882. november 15.) című költeménye, dr. Zafféry Károly fiumei tanár pedig *A fiumei nevelőintézetek* (1882. február 15.) címmel ma már kultúrtörténeti jelentőségű cikket közölt. Az első jelentősebb fiumei magyar lap, a *Fiume* felelős szerkesztőjének, Mócs Zsigmondnak 1892. október 8-án bekövetkezett halálával szűnt meg.

A *Fiume* hiányát megérezve, két kiváló középiskolai tanár – Fest Aladár és Kőrösi Sándor – szerkesztő- és kiadótulajdonosként, mit sem késlekedve, 1893. január elsején útjára bocsátotta a *Magyar Tengerpart* című nyolc oldalas

közgazdasági, társadalmi és irodalmi hetilapot. A nagy ambíciókkal szerkesztett hírlap kora legkiválóbb és legnépszerűbb hetilapját, a Budapesten megjelenő *Vasárnapi Újság*ot tekintette mércének, indulásakor szellemi-kulturális igényességében és a tipográfiájában is annak a példáját követte. Szerkesztői és kiadói nem hirdettek hangzatos programot, kimondatlanul is abban bíztak, kettejük neve és országosan ismert munkássága elegendő ahhoz, hogy reményeket tápláljanak az olvasóikban. A *Mit akarunk?* című beköszöntőjükben azonban elmondták: Fiume és a magyar tengerpart megmutatja a mediterrán derű minden szépségét, a tenger és a napsütés mindenkit magával ragad, és az utazó már az első pillanatban otthonosan érzi magát ezen a vidéken. Fiume ma a világforgalom egyik megkerülhetetlen központja, ennek előnyét a város minden polgára élvezi. A kikötőnek pedig minden adottsága megvan ahhoz, hogy a magyar kereskedelem és tengerészet központja legyen. „És mégis minduntalan felhangzik a panasz: Fiume kereskedelme pang! Fiume pangásnak indul! [...] minduntalan felhangzik a jajkiáltás és végig nyilallik az egész hazán: Fiume elégedetlen!” A kikötőváros békéjét nemzeti ellentétek fenyegetik, és az indulatok lerombolják a békés polgári világ megannyi vívmányát. „Hogy magyarázható ez a sok ellentmondás? A hazai közönség, sőt maga a fővárosi sajtó sem ismerte eddigelé kellőképpen Fiumét. [...] Ezen az állapoton akarunk mi segíteni. Hű és pártatlan képviselői és kommentátorai akarunk lenni a helyi állapotoknak. Alapos, mindig a leghivatottabb és leghitelesebb forrásból eredő értesüléseink alapján fogunk számot adni a magyar közönségnek Fiume és kikötőjének haladásáról, az ez irányban felmerülő intézkedésekről, és tengerészeti viszonyokról. Hazaszereteten kívül semmiféle érdek nem köt bennünket: bátran, és tartózkodás nélkül rá fogunk mutatni, ha bármely oldalról hibát, mulasztást, vagy közgazdasági érdekeinket veszélyeztető irányzatot fogunk tapasztalni.”¹⁷ És hogy szándékaikat kellő határozottsággal alátámasszák, már az első számban közölték a kiválasztott és meghívott munkatársak névsorát. Közöttük szerepelt a fiumei magyar értelmiségi elit színe-java: dr. Berghoffer József főgimnáziumi igazgató, Brand Ede polgári iskolai tanár, dr. Erődi Béla tankerületi főigazgató, Fest Kálmán minisztériumi főtanácsos, Kubicsek Albert és Matisz János főgimnáziumi tanárok, Szigethi Márton abbáziai főorvos, és sokan mások.

Fest Aladárt, az egri születésű tanárt 1880-ban tanulmányi ösztöndíjjal Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter Olaszországba küldte, ahonnan egy évvel később, 1881-ben – már az olasz nyelv és kultúra kiváló ismerőjeként, a fiumei újjászervezett állami gimnáziumba (1883-tól főgimnáziumba) – nevezték ki rendes tanárnak, ahol 1896-tól – Erődi Béla és Berghoffer József után – az intézet igazgatói tisztségét is betöltötte. Hosszú éveken át volt városi képviselő.

¹⁷ *Mit akarunk?*, *Magyar Tengerpart*, 1893. január 1., 1-2. p. – A hetilap indulásakor nem tüntették fel a megjelenést biztosító nyomda nevét.

ló. A fiumei századvég szellemi, társadalmi és közéleti világában egyike volt azoknak, akik életük minden pillanatát a városnak szentelték. Tanulmányok sokaságában írta meg Fiume történetét, köztük a legkiemelkedőbbek: *Fiume és az uszkókok* (1891), amely németül is megjelent, az *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez – Contributi per la storia della pubblica istruzione in Fiume* (1900) című könyve, amelynek egy évvel később, 1901-ben a második kötete is megjelent. Nagy munkája, a *Fiume a XV. században* először hét folytatásban a *Századok* című folyóirat 1912. évfolyamában jelent meg, majd ugyanebben az évben könyv formájában is napvilágot látott. Ugyancsak 1912-ben jelent meg a *Földrajzi Közleményekben Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta* című tanulmánya, az *Akadémiai Értesítőben* pedig *Báró Eötvös József és a fiumei kérdés* című munkája. 1914-ben ugyancsak a *Századokban* jelentette meg *Halászat és állattenyésztés a középkori Fiumében* című tanulmányát, két évvel később, 1916-ban pedig a nagy hatású *Fiume Magyarországhoz való kapcsolatának előzményeiről és hatásáról* című politikai-közjogi értekezését tette közzé. A *Magyarország Vármegyei és Városai* monográfia-sorozatban megjelent *Fiume és a magyar-horvát tengerpart* című kötetben ő írta meg *Fiume történetét* (1896). A világháború előestéjén tette közzé *Fiume az első napóleoni háború idején* (1797) című kötetét (1912). Méltán írta róla az *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*: „Fest Aladár Fiume történelmének egyedüli komoly kutatója.”¹⁸ A *Magyar Tengerpart* szerkesztőjeként Fest Aladár tanulmányok sorát jelentette meg a lapjában: *Fiume nyelvi viszonyai* (1893. január 22.), *Fiume kulturális hivatása* (1893. február 19.), *Budapest és Fiume* (1893. március 5.), *Tengeri halászatunk* (1893. március 12.). 1893. július 2-án azonban lemondott a szerkesztői tisztségéről, és átadta azt társának.

A szerkesztőtárs Kőrösi Sándor a fiumei főgimnázium 1892-es évkönyvében jelentette meg *A magyar nyelvbeli olasz elemek* című kiváló nyelvészeti tanulmányát, élete fő műve azonban a kétkötetes *Olasz–magyar és magyar–olasz szótár*, mely 1910-ben Budapesten jelent meg, megalapozva ezzel a 20. századi olasz–magyar szótárirodalom történetét. A *Fiume és a magyar-horvát tengerpart* című monográfiában (1896) nem kevesebb, mint négy tanulmánnyal: *Fiume népe*, *A közoktatás Fiumében*, *Fiume irodalma* és a *Fiume társadalmá* című írásaival szerepelt. Lapjában, a *Magyar Tengerpartban* *Zrínyi és Machiavelli* (1893. március 19.) című tanulmányával mutatkozott be. Elképzelhető, hogy ő volt a szerzője, a névtelenül megjelent, „eredeti források alapján” közölt, *A fiumei népoktatás* (1893. január 1. és január 8.) című tanulmánynak is.

Az új hetilap bemutatkozáskor közölte Fest Kálmán *Kikötőnk és tengeri forgalmunk fejlődése a lefolyt húsz évben* (1893. január 1. és január 8.) című kétrészes tanulmányát, s ezzel a közgazdasági kérdések terén is magasra tette a mércét. Tizennégy éves története során a *Magyar Tengerpart* – az ígéretes indulását kö-

¹⁸ Fest Aladár, *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, Budapest, 1919–1920, 59–62. p.

vetően – hosszú éveken át a színvonalas és a szellemiek terén igényes újságírást jelentette. Két kiváló alapító-szerkesztőjét később Hegyi Jenő, Füzeséry Emil, Ybl Félix és Simó Ferenc követte, miközben a lap egyre felszínesebbé, és ezért egyre támadhatóbbá vált. 1906 végén – közvetlenül a megszűnése előtt – laptársa, a *Fiumei Hírlap* részéről, soha nem tapasztalt heves támadás érte: a *Magyar Tengerpart* évek óta „plakátja a nemzet ellen kiadott minden gonosz-ságnak” – írta a névtelen újságíró, ami lehetett akár a rivalizálás következménye is.¹⁹ Hogy mégis aggályok merülhettek föl a lap tisztességét illetően, azt a néhány nappal később Garády Viktor tollából született erélyes tiltakozás is bizonyította.²⁰ A szép múltú lap szomorú búcsúja volt ez.

1904. szeptember 21-én került az olvasók kezébe Murai Jenő nyolc oldalas újságja, *A Tengerpart*, mely társadalmi, közigazgatási és tengerészeti napilapként határozta meg önmagát. Főszerkesztője Szemerjai Kovács Zoltán, felelős szerkesztő Murai Jenő, szerkesztősége és kiadóhivatala Fiumében a Riva Szapáryn, az Adria-palotában volt. Kiadótulajdonosként az impresszumban az Unio könyvnyomdai műintézet szerepelt. *A Tengerpart* harsány belépője a közéletbe, már a korszak gyöngébb és esendőbb oldalát mutatja: zászlóként lobogtatott hazafisága már az olcsó népszerűség felé tett engedménynek volt tekinthető. Szemerjai Kovács Zoltán és Murai Jenő közösen jegyzett *Beköszöntőben* kellemetlenül hangosan hivatkozott „a közélet nagy tengerén” most induló pántlikás-lobogós hajó útján oly nagy szerepet játszó iránytűre, melyet *A Tengerpart* azonnal magának vindikált. Lapelődeihez és laptársaihoz képest már korántsem a nemzetgazdaság, hanem egyenesen a haza érdekeit kívánta szolgálni, ami az előd, Mócs Zsigmond és később Garády Viktor és Brájjer Lajos fegyelmezett és okosan mérlegelő magatartásától jócskán távol esett. Sorsról, végzetről, dicsőségről és küldetésről beszélt, holott szólhatott volna a közösség szolgálatáról, gazdasági célokról és kultúrateremtésről is.²¹ Az olvasók megszólítása kellő módon fellengzősre és patetikusra sikerült ahhoz, hogy *A Tengerpart* szándéka a lap első számában újszerűnek és hitelesnek tűnhetett volna. Mintha a budapesti bulvár érkezett volna Fiumébe.

A lap első számához a kiadóhivatal egy szórólapot is mellékel, amelyben – különös módon – *A Tengerpart* már politikai napilapként mutatkozott be, amely – ígéretük szerint – minden nap délután öt órakor kerül az utcára, legalább nyolc oldalnyi terjedelemben, és „a fiumei viszonyok hú képeinek feltárásán kívül nagy figyelmet fordít az egész országot érdeklő közgazdasági, hajózási és tengerészeti ügyekre is. Tengeri kereskedelmünk, behozatalunk és kivitelünk kérdésének, valamint a kivándorlási ügyeknek életbevágó nagy

¹⁹ Egy lap galádságai, *Fiumei Hírlap*, 1906. november 9., 1. p.

²⁰ GARÁDY Viktor: „Unica Volta”, *Fiumei Hírlap*, 1906. november 13., 1. p.

²¹ SZEMERJAI KOVÁCS ZOLTÁN – MURAI JENŐ: Beköszöntő (Il nostro saluto), *A Tengerpart*, 1904. szeptember 21., 1. p.

fontosságát ma már elismeri mindenki az országban, éppen ezért *A Tengerpart* minden idevágó dologról a legalaposabban és legkimerítőbben tájékoztatja olvasóközönségét.” A napilap bulvár jellegét erősítette, hogy vezércikket nem – vagy csak kivételes esetekben – közölt, helyette *A nap története* című, többnyire esetlegesen összeválogatott-ollózott hírcsokorral indult a lap, amit a *Legújabb* című rovatának távirati jelentései és telefon-hírei egészítettek ki. A *Közgazdaság* és a *Tőzsdei árfolyamok* híreihez is inkább olló kellett, mint újságírói tehetség, vagy lelemény. Hiányoztak viszont a Fiume közéletéről szóló tudósítások és beszámolók, a város a maga lüktető és dinamikus eseményeivel nem, vagy csak ritkán jelent meg a lapban. Mindössze a *Közgazdasági rovatunk* programja tűnt reményt keltőnek, melyben a névtelen szerző mértéktartó visszafogottsággal mutatott rá: „Fiume különleges gazdasági helyzetéhez fog alkalmazkodni e rovatunk is, amelyben a különböző érdekellentétek közötti versengésben – amely bizonyos határig egészséges is Fiume gazdasági fejlődésére nézve – tág teret fog engedni minden jelentkező jogos törekvésnek. Azonban Fiume oly *mostoha közgazdasági állapotának* nemcsak mindennapos képét akarjuk e rovatban adni, hanem a sajtó messzire elhallatszó szavával hatalmas és fáradhatatlan akcióit is akarunk indítani *iparunk és kereskedelmünk elmaradottsága okainak felismerése*, és egy új, évekre kiható közgazdasági programnak megállapítása érdekében. Minden észlelhető baj felderítésénél csak a való igazság fog bennünket vezérelni, s épp ezért e rovatban való közreműködésben kérjük fel minden hozzáértő, elfogulatlan olvasónkat, ki Fiume gazdasági haladását szívén viseli.”²²

A *Tengerpartot* indulásakor a tömegigények felé tett elvtelen engedmények jellemezték, minden közleményében könnyed olvasmányt ígért, így a második számában a vezércikk helyén *Szerbiai királykoronázás* (1904. szeptember 22.) címmel közölt szenzációs olvasnivalót, egy nappal később *A Tengerpart tárczája* rovatban a titokzatos Szatir *A hosszú élet zuga – Egy nyugalmazott tengernagy elbeszéléséből* (1904. szeptember 23.) kínált könnyed cseveltyt női olvasóinak. Egyébként az irodalomnak szánt mellékletben Kabos Ede *Szent ujjak* (1904. november 24.) és *Felhős alkony* (1904. november 29.) című elbeszélési mellett mindössze Molnár Ferencz *A huszár* (1904. szeptember 27.) című írása képviselte az irodalmat, mellettük többnyire névtelen – *Demi-mond* (1904. december 16.), *Az arczkép* (1904. december 23.) – vagy ismeretlen – Octave Mirbeau *Az afrikai vadász* (1904. december 22.), Paul Ginisty *Egy bűn* (1904. december 24.) – francia szerzők szalonnovelláit közölték. A napilap a hírekre és a szenzációra éhes olvasóközönség igényeinek kívánt megfelelni azzal, hogy az *Idegenforgalom Fiumében* című rovatában név szerint feltüntette a városba érkező politikai, közéleti és művészeti sztárokat.

²² *Közgazdasági rovatunk, A Tengerpart, 1904. szeptember 21., 6. p.*

Mégis, minden ellentmondása ellenére *A Tengerpart* volt az egyetlen fiumei magyar lap, amely az első világháború négy rettenetes esztendeje során naponta beszámolt az eseményekről. A még mindig Murai Jenő felelős szerkesztésében megjelenő négy oldalra apadt lap – melyet utolsó éveiben Zustovich Elemér „Polinnia” nyomdájában készítettek – a háborús propaganda szolgálatára kényszerült, és gyakran volt kénytelen a „sikeres harcok”-ról szóló híreket közölni.²³ Minden bizonnyal – a cenzúra felügyelete mellett – ilyen uniformizált napilapot készítettek akkoriban Magyarországon mindennütt: Kolozsvárott, Kassán, Beregszászon, Pécsen, Szegeden, Zomborban és Szabadkán is. Az összeomlásról és az 1918. októberi eseményekről azonban már nyílt és őszinte tudósításokat közölt. Utolsó száma 1918. október 29-én, kedden jelent meg, és a második oldalon arról számolt be, hogy *Kirabolták a fiumei vonatot*.²⁴ Megszűnése után már nem volt sajtótermék, amely hírt adott volna a fiumei magyar közösség sorsáról.

Brájer Lajos és a mértéktartó Fiumei Estilap

A kikötőváros magyar sajtótörténetében megkülönböztetett figyelmet érdemel a Brájer Lajos jegyezte *Fiumei Estilap* című napi sajtótermék. Mócs Zsigmond a Bácskából, Brájer Lajos a Bánságból érkezett Fiumébe és a helyi költődésű Garády Viktorral együtt közösen teremtették meg a magyar újságírás és hírlapirodalom fiumei szép fejezetét. A város adottságaiból és sajátos feladataiból eredően minden más magyar régiótól eltérő, bonyolult, és fölöttébb összetett elvárásokat támasztott a hírlapjaival szemben. Aki Fiumében tollat fogott a kezébe, annak a politikán, a közéleten, és a művelődési élet kérdésein túl a közgazdasághoz, a tengerészethez és hajózáshoz, valamint a nemzetközi kereskedelemhez is értenie kellett. És a türelem és a béketeremtés szándéka kellett, hogy vezesse a tollát. Ezért itt csak a legkiválóbb szellemek tudtak az újságírásban maradandót alkotni, a felelőtlenek, a kalandorok sorra kihullottak a tehetség rostáján.

Nehéz pontosan megállapítani, hogy mikor jelent meg a *Fiumei Estilap* első száma. Az első, közgyűjteményben föllelhető, 1908. október 3-ai példánya már a 84. szám, így némi visszaszámlálással 1908. július első napjaira tehető a napilap megszületése. A négy oldalas újság főszerkesztői teendőit Zoboray Aladár végezte, munkatársa felelős szerkesztői minőségben maga a kiadótulajdonos, Brájer Lajos volt. Szerkesztősége és kiadóhivatala a Via Clotta 3. szám alatt működött, és a Kereskedelmi Nyomda Részvénytársaság sajtóján készült. (1912. április 30-ától azonban a napilap már Battara P. Nyom-

²³ Sikeres harcok az összes frontokon, *A Tengerpart*, 1916. szeptember 20., 1. p.

²⁴ Kirabolták a fiumei vonatot, *A Tengerpart*, 1918. október 29., 2. p.

da nyomásában jelent meg.)²⁵ Zoboray Aladár 1908 októberében bekövetkezett váratlan halálát²⁶ követően október 15-én Brájjer Lajos maga vette át a lap szerkesztését. S ha a *Fiumei Estilap* első számának hiányában a programadó nyilatkozatot nem ismerheti az utókor, némi tájékoztatást ad e tekintetben a második évfolyam első számában közölt, az első évfolyam eredményeit összefoglaló számvetés. A szerkesztőség meglepedéssel nyugtázta, hogy az elmúlt fél esztendő során sikerült a fiumei közönség kezébe egy gondosan szerkesztett, kulturáltan hangszerelt, választékos lapot adni, és hogy vállalkozásukat lépten-nyomon tisztességes siker követte. „Mindig csak az lebegett célul [a] szemeink előtt, hogy amíg egy hazafias szellemben, lelkiismeretes gonddal szerkesztett lapot nyújtunk az olvasóinknak, addig egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról a tekintetről, amellyel a város vegyesajkú lakosságával szemben tartozunk éppen [a] zszurnalisztika, hivatásunk helyes felismerése folytán.” Céljuk, hogy a laptól távol tartsák a méltatlan indulatokat, eddig eredménnyel járt, és bár magyar nyelvű napilapot írnak, mindig szem előtt tartják annak szabadságát, hogy „ki-ki nemzetiségi nyelvét és faji öntudatát ápolhassa úgy, amint az isten tudnia és éreznie engedte”. A lap hátsóoldala az országos politika mellett elsősorban azokat a politikai, társadalmi és gazdasági kérdéseket vitatták meg, amelyek Fiume városát és a tengerpart életét érintették. Külön rovatban, *Városi ügyek* címmel a városi képviselőtestület és a hatóságok munkáját mutatták be, „úgy lévén meggyőződve, hogy a nem olaszul beszélő közönség is igényt tarthat arra, hogy a város haladásáról és törekvéseiről mindenkor informálva legyen”. Az *Egyesületek* rovat a művelődési élet eseményeit volt hivatott részletezni. Mellette a *Közgazdaság* és a *Tengerészet* című rovatokat is a legnagyobb gonddal és körültekintéssel szerkesztették, hiszen Fiume a hajózás, tengeri forgalom és a kereskedelem városa.²⁷ Ennél is tömörebben mutatkozott be a *Fiumei Estilap* az 1910. január elsejei beköszöntőjében: „A magyarság ügyét akarjuk szolgálni elsősorban, anélkül azonban, hogy lépten-nyomon nemzetiségi kérdéseket támasztanánk, avagy más nyelvű polgártársainkat ok nélkül támadni akarnánk, [...] a magyar kikötőváros közügyeinek hú és megbízható tolmácsa, e város, valamint az ország, s a külföld nevezetesebb eseményeinek hú krónikája kíván lenni a *Fiumei Estilap*.”²⁸

Brájjer Lajos – lemondva a Nagybecskerekén megjelenő *Torontál* főszerkesztői posztjáról – tizenhat éves lapszerkesztői tapasztalattal a tarsolyában,

²⁵ Egy hirdetés szerint: Battara P. nyomdai műintézete gyorsan és pontosan készít minden nyomdai munkát a legolcsóbb díjszabás mellett, *Fiumei Estilap*, 1914. december 25., 4. p.

²⁶ Zoboray Aladár, *Fiumei Estilap*, 1908. október 14., 1-2 p.; 1908. október 15., 1-2 p.; 1908. október 16., 1-2 p.

²⁷ Olvasóinkhoz! – A Fiumei Estilap szerkesztősége, *Fiumei Estilap*, 1909. január 1., 1. p.

²⁸ Felhívás előfizetésre, *Fiumei Estilap*, 1910. január 1., 1. p.

1908-ban, új lapalapítási szándékkal érkezett Fiumébe. Mindössze huszonhét éves volt, amikor Szentkláray Jenő, Létmányi Nándor és Lauka Gusztáv után 1892. január 30-án a nagy múltú nagybecskereki lap élére került, és a *Torontált* azonmód napilappá alakította át, és főszerkesztői irányításával a bánási lap a századforduló kiváló napilapjainak a sorába emelkedett. Jogi, bölcséleti felkészültsége a vidéki sajtó történetében szinte példa nélküli, tudósi értekezését *Lessing, mint az ú. n. polgári dráma megalapítója* (1888) címmel a „német philologia köréből” német nyelven írta, szakmai körökben igazi elismerést azonban a *Néhány szó az általános választói jogról* (1905) című jogfilozófiai értekezésével szerzett. Ezt követően gazdag ismereteit és hatalmas tudását az általa szerkesztett lapokban szórta szét. A magyar irodalomtörténet három kitűnő fordításkötete révén tartja őt számon: az *Ungarische Dichtungen* (1906), a *Moderne ungarische Dichter ins deutsche Übertragen von dr. Lajos Brájjer* (1914) és az *Ungarische Lyrik 1914–1936* (1936) az Ady előtti kor, az Ady Endre kora, és az Ady utáni korszak magyar lírájának kitűnő válogatása. Lapszerkesztői életműve megkerülhetetlen a magyar sajtó történetében.

Fennállásának harmadik évében előfizetőinek toborzásakor a *Fiumei Estilap* szerkesztője már magabiztosan szögezte le: „A szabadelvű, haladott szellemű fiumei magyar közönség számára, amelyet három esztendeje szolgálunk, nem kell külön programot adnunk.”²⁹ A napilap munkatársai közül mindössze néhányuk neve ismeretes, személyükről is a szerkesztőségi hírek árulnak el egyet-mást. Egy 1909-es koranyári hír szerint: „Dr. Brájjer Lajos, lapunk felelős szerkesztője Nagybecskerekre utazott. Távollétében a lap szerkesztéséért Herczeg Jenő h.[elyettes] szerkesztő felelős.”³⁰ 1911 májusában Brájjer Lajos Rómába ment, ahol a Vidéki Újságírók Egyesületének alelnökéként részt vett a nemzetközi újságírói kongresszuson. Távollétében Gyulai Zsiga, a lap főmunkatársa szerkesztette a *Fiumei Estilapot*.³¹ Lehrer Adolf újságíróról pedig csak akkor szerzett tudomást az olvasó, amikor a szerkesztő kilépett a *Fiumei Estilaptól* és tanulmányai folytatására Berlinbe utazott.³² (Szeretett lapjában alkalmanként színes és eleven berlini tudósításokkal jelentkezett.) A helyébe néhány héttel később Feleki József budapesti újságíró lépett.³³ Horváth Ede segédszerkesztő neve is egy helyettesítés során került említésre³⁴, ő azonban mélyebb nyomot hagyott a lap történetében: 1917-ben

²⁹ Az újság lélektanához, *Fiumei Estilap*, 1911. március 30., 1. p.

³⁰ Szerkesztőségünkben, *Fiumei Estilap*, 1909. június 9., 2. p.

³¹ Szerkesztőségünkben, *Fiumei Estilap*, 1911. május 4., 2. p.; Brájjer Lajos visszatért, *Fiumei Estilap*, 1911. május 11., 2. p.

³² Szerkesztőségünkben, *Fiumei Estilap*, 1912. szeptember 1., 2. p.

³³ Szerkesztőségünk kötelekébe ma lépett be Feleki József budapesti újságíró, *Fiumei Estilap*, 1912. október 5., 1. p.

³⁴ Dr. Brájjer Lajos távollétében a szerkesztésért felelős Horváth Ede, *Fiumei Estilap*, 1914. május 1., 2. p.

egy becsületsértési ügyben pert nyert Murai Jenővel, *A Tengerpart* kiadójával szemben, aminek persze lapja széles publicitást biztosított. A kettejük között lezajlott vita is sajtótörténeti jelentőségű.³⁵

Brájjer Lajos lapjában szívesen biztosított helyet a Fiume múltjával foglalkozó írásoknak, a *Fiume közjogi helyzete* (1911. október 19.) a horvát-magyar kiegyezés 66. paragrafusának részleteit tárgyalta, *A hatvanhetes alap* (1913. június 11.) pedig a horvát-magyar együttélés alkotmányos feltételeire emlékeztetett. A *Fiumei Estilap* tíz éves története során megemlékezett minden jelentősebb városi kultúreseményről, a színházi, az egyesületi élet mellett őrzi az iskolák éltének legfontosabb eseményeiről készült beszámolókat is. Krónikása a Fiumei Szabad Lyceum történetének, és lapjairól rekonstruálható a felolvasások rendje is. Emellett számon tartott és megemlékezett a magyar-olasz irodalmi kapcsolatok minden jelentősebb eseményéről is. A lap története során mindvégig különös figyelmet szentelt a kivándorlásnak, följegyezte az induló hajók utasainak számát, méltatta a hatósági intézkedéseket, és rendszeres statisztikai kimutatások formájában számolt be az „emberveszteségekről”.

Az első világháború kitörése előbb megrendítette, majd gyorsan átalakította a lapot. Brájjer Lajos újságja 1914 augusztusában előbb *A miniszterelnök nyilatkozata Fiuméről* című tudósítást, majd a *Fiume nincs veszélyben* című helyzetértékelést közölte. 1915-ben azután már a *Fiumei Estilap*ot is uniformizálta a háború, a négy oldalra zsugorodott újság első és második oldalán *A hadszíntéri eseményekről* számolt be, bőségesen közölve a beérkezett táviratokat és telefonjelentéseket, s csak a harmadik oldalra szorultak a *Fiumei aktualitások*. Brájjer Lajos kiváló újságja, a *Fiumei Estilap* 1917. március 31-i számával bejelentés nélkül megszűnt. Ez az utolsó föllelhető példánya.

A fiumei magyar sajtó történetében epizódszerep jutott a *Fiumei Hírlap* című mindössze négy oldalas politikai napilapnak. Felelős szerkesztője és kiadóstulajdonosa Dr. Tóth Elemér volt – nevét azonban nem őrizte meg a magyar sajtótörténet. Valamikor 1905-ben indult, a közgyűjteményekben csak a második évfolyam 13. számától (1906. január 17.) található meg egyetlen, töredékes évfolyama. Az újság Hönig E. kő- és könyvnyomdájából került ki, 1906. március 8-ától Pausi Emil neve kiadóhivatali igazgatóként szerepel az impresszumban. Vezércikkei magyarul és olaszul jelentek meg, a 2–3. oldalán rövidebb helyi és közérdekű írásokat közölt. Hírei távirati és telefonjelentések voltak, a 4. oldalon kiemelt helyen szerepeltek a tőzsdei jelentések. A *Fiumei Hírlap*nak azonban sem ereje, sem ideje nem volt arra, hogy helyét megjelje és megszilárdítsa az akkor már kialakult, szakmai tekintetben igen magas színvonalú fiumei sajtópiacra.

³⁵ Murai Jenő lapkiadót elítélték (Horváth Ede pert nyert *A Tengerpart* kiadója ellen), *Fiumei Estilap*, 1917. február 6., 3. p.; Murai Jenő lapkiadó, *Fiumei Estilap*, 1917. február 7., 3. p.; HORVÁTH Ede: Válaszom (Murai Jenőnek), *Fiumei Estilap*, 1917. február 10., 3. p.; Uó.: Még egy válasz, *Fiumei Estilap*, 1917. február 13., 3. p.

Ennél is kevesebb tudható a *Fiumei Újság* című, ugyancsak négy oldalas független napilapról, melynek felelős szerkesztője Csoór Gáspár volt. Laptulajdonosként a F. Ú. [Fiumei Újság] kiadóvállalatot tüntették föl, nehezen képzelhető azonban, hogy a cég mögött tőkeerős vállalkozás állt volna. Első száma minden valószínűség szerint 1906. április elején jelenhetett meg, hiszen április 16-án, kedden már a 17. száma került az olvasók kezébe. A hangnemében és indulataiban határozottan „botrányújság”-nak szánt lapot az Unio könyvnyomdájában nyomtatták. A *Fiumei Újság*nak sem volt ideje saját arculatának a kialakítására. Garády Viktor 1907. január elején indult *Fiumei Napló*-ja magasan fölébe tornyosult.

Feltűnő, hogy a fiumei magyar sajtó az idővel állandósuló magyar–olasz konfliktusok bemutatása és megvitatása mellett milyen keveset foglalkozott a város horvát lakosainak ügyével. Ebben a tekintetben is kivétel volt a *Fiumei Estilap*, bár ők is elsősorban a zágrábi politikával, ezen belül is főként Horvátország és Budapest politikai-közjogi vitáival foglalkoztak, mindemellett egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy a kulturális közeledés jelentőségét hangsúlyozzák. A *zágrábi magyarság kiállítás*a (1909. július 17.) című tudósításban a Zágrábi Magyar Társaskör tevékenységét mutatták be, üdvözölték Dohnányi Ernő zeneszerző (1916. február 11.) és Kresz Géza hegedűművész (1916. február 27.) zágrábi fellépését – sürgetve a művészek fiumei látogatását is –, és *Magyar világ Zágrábban* címmel beszámoltak Jókai Mór *A szegény gazdagok* című regénye filmváltozatának (1916. május 5.) bemutatójáról is. Akkoriban tudományos körökben nagy visszhangot keltett a lap *Magyar ősnymontatvány fölfedezése Zágrábban* (1916. november 30.) című tudósítása. Brájer Lajos – aki a Bánságban többnemzetiségű környezetben építette föl a maga világnézetét – módfelett fogékony és nyitott volt más közösségek kulturális értékei iránt. Az 1910-es években – a látványosan megromlott magyar–horvát kapcsolatok idején – a *Fiumei Estilap* kellő tapintattal, de nyíltan tudósított a Szokol megmozdulásairól – *A Szokol induló* (1910. július 12.), *A horvát konfliktus* (1910. július 19.), *Szokolisták tüntetése* (1910. szeptember 20.), *A szokolisták Fiumében* (1911. augusztus 17.) – és a horvát közösség iskolai követeléseiről: *A horvát iskola mozgalom* (1913. január 18.), *A horvát iskolaegyesület közgyűlése* (1914. június 17.), *Horvátok a fiumei iskolájukért* (1914. június 27. és június 28.).

A fiumei magyar sajtó 1882–1918 közötti, több mint három és fél évtizedének története során a kikötővárosban megteremtette működésének intézményes alapjait és műszaki feltételeit. Szerepét és feladatát a helyzete határozta meg: Fiume kereskedelmi, gazdasági és tengerhajózási jelentősége mellett soha nem feledkezett meg arról, hogy – bármennyire is sajátos körülmények közepette – a város falai között mégiscsak három nemzet kultúrája lombozott ki, ami a kölcsönhatásokban is megmutatkozott. A város magyar sajtójának igényesebb része – a *Fiume*, a *Fiumei Szemle*, a *Fiumei Napló*, a *Fiumei Estilap*, korai szakaszában még a *Magyar Tengerpart* is – amellet, hogy tiszt-

tességesen tájékoztatott a világ eseményeiről, egyben a magyar tudományos élet műhelye is volt. Fest Aladár, Kőrösi Sándor, Garády Viktor, Erődi Béla és sokan mások tudományos munkásságuk egy-egy szakaszát összefoglaló könyveiket többnyire Budapesten jelentették meg, írásaikkal és tanulmányaikkal mégis gyakran szerepeltek a helyi sajtó hasábjain is. A napi- és hetilapok kulturális-gazdasági rovatai mellett létezett azonban a fiumei magyar tudományos életnek még egy fóruma, még egy intézménye, amely segítette a tudósi pályák kiteljesedését: ezek az évente kiadott iskolai évkönyvek voltak. Az 1880-as évek elejétől Magyarországon minden magára valamit is adó oktatási intézmény a tanév végén – munkájának és tevékenységének összefoglalásaként – megjelentette számvetését, az iskolai értesítőt. Az értesítőket az iskola igazgatója állította össze, és krónikaszerűen tartalmazta a tanév minden említésre érdemes eseményét. Élén nem egy esetben az iskola egy-egy jeles tanárának a tanulmánya állt, büszkén mutatva meg a nyilvánosságnak a tudományok és a művészetek terén elért eredményeit. Fiume e tekintetben is példát mutatott az országnak.

Erődi Béla 1883-ban még csak olasz nyelven tette közzé az állami főgimnázium évkönyvét³⁶, egy évvel később azonban az értesítő már két nyelven – olaszul és magyarul – jelent meg, benne az *Adatok az iskola történetéből* (1884) című iskolatörténeti összefoglalóval, melyet ezután minden évben megismételt. 1890-ben Berghoffer József – Gius. Dr. Berghoffer főgimnáziumi igazgató – *Prima prposta d'indirizzo letta da Francesco Deák* című tanulmánya jelent meg, egy évvel később, 1891-ben pedig ugyanő *Giuseppe Eötvös* című írását publikálta az értesítőben. 1905-ben Sirola Ferenc *Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra – L'influenza delle lettere italiane sulle ungherese* című értekezésével aratott feltűnő sikert. 1906-ban Kovács Géza *Kazinczy egyik epigrammájához* fűzött esztétikai jegyzeteket, 1908-ban az Urbanek Sándor szerkesztette főgimnáziumi értesítő pedig első lapjain bemutatta Dr. Firigyházi Beszédés Imre lovránói polgárt, aki 16 ezer példányt tartalmazó quarnerói rovargyűjteményét a fiumei főgimnáziumnak ajándékozta. Az iskolai értesítőnek köszönhető, hogy az utókor megismerhette *A fiumei m. kir. állami főgymnasium tanári könyvtárának könyvjegyzékét* (1906) is.

A Riegler Sándor szerkesztette fiumei magyar királyi állami kereskedelmi akadémia 1892-ben kiadott értesítőjében jelent meg Czink Lajosnak, az iskola földrajz és a történelem szakos tanárának *L'ingerenzia di Bizancio nella storia d'Ungheria nel secolo XII.* című tanulmánya, 1898-ban pedig a Fiume környéki *Grohovo* település története. 1895-ben és 1896-ban Steuer János, az intézmény magyar és német nyelvtanára itt jelentette meg *Saggio di una Grammatica Ung-*

³⁶ [ERŐDI Béla]: *Programma del Regio Ginnasio Superiore di Stato in Fiume dell' anno scolastico 1882-83*, Pubblicato dal direttore D.re Béla Erődi, Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, Fiume, 1883, 110 [1] p. Benne: Personale dell' istituto, 41-43. p.

herese és *Note di grammatica ungherese* című írását. 1907-ben az állami felső kereskedelmi iskola fennállásának 25 éves jubileuma alkalmából Dr. Hajnal Dávid *Iskolánk jubileumi éve* címmel értekezett a jeles eseményről, 1908-ban pedig Kemény Ödön, az Adria magyar királyi tengerhajózási részvénytársaság titkára közölte *A tengerészet és a nemzeti törekvések* című, nagy visszhangot keltett tanulmányát. 1895-ben Donáth Imre *Adatok az intézet történetéhez 1876–1895* címmel a fiumei polgári fiúiskola történetének húsz évét foglalta össze, a felsőbb leányiskola története pedig ugyanabban az esztendőben *Az intézet története 1876–1895* címmel jelent meg az iskola Gross Leopoldin szerkesztette értesítőjében.

Amikor majd elkészül Fiume magyar történetének katasztere, gazdasági, kereskedelmi, tengerhajózási, oktatási és művelődési múltjának feltárásakor a város magyar sajtója nélkülözhetetlen adatokat fog szolgáltatni az események és történések megismeréséhez. Magyarországnak a város múltjában betöltött valódi szerepét az utókor – az elmúlt évszázad tapasztalataiból fakadó józan-ság birtokában – csak akkor ismeri meg teljes valóságában, ha véleményét és ítéletét nem a kései ítéletek, hanem a korabeli realitások alapozzák meg. De bárhogy is közelítsünk Fiume 1867–1918 közötti fél évszázadának megítéléséhez, nekünk magyaroknak látnunk kell, hogy az iparilag és pénzügyileg egyre fejlődő és erősödő, a művészeti eredmények és a tudományos vívmányok tekintetében egyre gazdagabb korabeli Magyarország világának semmivel sem pótolható, gazdag színfoltja volt az adriai kikötőváros és kereskedelmi központ, Fiume mediterrán derűje. Aki annak idején megfordult a falai között, a benyomásai alapján – Kenedi Gézával együtt – jelentette ki: Fiume nélkül nem lehet élni. Ebben igazat ad az előtte járóknak a kései idők vándora is. Ma különös varázst ad a Frangepánok vára alatti világnak az a titokzatos homály, amivel az elmúlt ideges évszázad beborította az egész Quarnerót.

Felhasznált, de nem hivatkozott irodalom

ABLONCZY Balázs: A kikötő alkonya – Fiumei magyarok a két világháború között, *Horvátországi Magyarság*, Eszék, 2008. december (12. szám), 25–51. p.

ANDROVIĆ, Ivan: *Riječko pitanje prema Hrvatskoj i Ugarskoj u povjesti i u politici od postanka do dana današnjih*, Tiskara Mercur, Rijeka, 1911

Adriai képek – Magyar útirajzok, A kötetet válogatta és összeállította KISS GY. Csaba, Palatinus Könyvesház Kft. [Budapest], 2008

A tengeri kereskedelem, Írta KEMÉNY Ödön az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási részvénytársaság titkára. A szerző tulajdona, Unio könyvnyomdai intézet, Fiume, 1906

BRÁJFER Lajos, dr.: *Fiume és a világháború – Levél a magyar tengerpartról*, Hungária Könyvnyomda, Budapest, é. n. [1916]; Klny: a *Magyar Figyelő* 1916. évi 24. számából.

- DÁRDAY Dezső, dr.: *Fiume és a magyar-horvát tengerparti politika*, Battara P. Könyvnyomdája, Fiume, 1906
- FEST Aladár: *Fiume*, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1906
- FEST Aladár: *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez*, Tipografia artistica Unio könyvnyomdai műintézet, Fiume, 1901
- FEST Aladár: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta, Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények*, [Budapest], 1912. évfolyam, XI. kötet, VIII. füzetéből
- FEST Aladár: *Fiume és Magyarország*, Pfeifer Ferdinand (Zeidler Testvérek), Budapest, 1920
- Fest Aladár, *Országos Középkolai Tanáregyesület Közlönye*, Budapest, 1919–1920, 59–62. p.
- Fiume és a magyar kultúra*. Művelődéstörténeti tanulmányok, Szerkesztette: KISS Gy. Csaba, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004
- FRIED Iлона: *Fiume*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004
- FRIED Iлона: *Emlékek városa Fiume*, Ponte Alapítvány, Budapest, 2001
- GARÁDY Viktor: *Régi dicsőségünk a tenger melléken*, Lampel R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság, Budapest, 1907
- GONDA Béla: *A Magyar Tengerészet és a Fiumei Kikötő*, Pátria irod. vállalat és nyomda részv. társ. nyomása, Budapest, 1906
- Hajdan és most [Fiume 125 éve „külön test”], *Fiumei Szemle*, 1904. április 3., 3–4. p.; Százhuszonöt év, *Fiumei Szemle*, 1904. április 17., 1–2. p.
- JAKAB Elek: *Magyar Fiume*, Nyomatott a Magyar Kir. Egyetemi Nyomdában, Budapest, 1881
- KÁNYA Emília: *Réges-régi időkől – Egy 19. századi írónő emlékiratai*, Kortárs Kiadó, Budapest, 1998
- KEMÉNY Ödön: A tengerészet és a nemzeti törekvések, In: *A fiumei állami felső kereskedelmi iskola XXVII. értesítője az 1907–1908-iki tanévről*, Közli RIEGLER Sándor igazgató, Unio Könyvnyomda Műintézet, Fiume, 1908
- KENEDI Géza: Fiume – A magyar kikötőváros, *Vasárnapi Újság*, 1892. (1. szám) január 3., 1–2. p.
- KERTÉSZ Béla: *Fiume 1911 – Fiumei utmutató*, Chilko J. Mercur könyvnyomdája, Fiume, 1910
- LEIDENFROST Gyula: *Keserű tenger*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, é. n. [1936]
- LEIDENFROST Gyula: *Kék Adria*, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. [1937]
- MATEJČIĆ, Radmila: *Kako čitati grad – Rijeka jučer, danas*, Adamić, Rijeka, 2007
- MITTNER Zoltán: *Fiume város, kerülete és környéke*, Kereskedelmi nyomda R. t., Fiume, 1910

- PALUGYAY Imre: *A magyar tengerpart, Sieber örökösei*, Pozsony, 1864
- SZALAY László: *Fiume a magyar országgyűlésen*, Kiadja Ráth Mór, Pest, 1861
- SZÁVAY Gyula – PALÓCZ László: *Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége 1896–1907 – Jelentés a Szövetség tíz éves működéséről*, Szeged, 1907.
- TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*, Kiadatott g. T. D. által – nyomattatott Bécsben, MDCCXCVI; Újabb kiadás: TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása*, Balassi Kiadó, Budapest, 1993
- ZICHY József: *Fiume szabad város és kerületének Statutumuma*, Mohovich E. tipo-lit. intézete, Fiume, 1872 (magyar és olasz nyelven)
- Zoboray Aladár I–III., *Fiumei Estilap*, 1908. október 14., 1–2 p.; 1908. október 15., 1–2 p.; 1908. október 16., 1–2 p.
- ŽIC, Igor: *Kratka povijst grada Rijeke*, Adamić, Rijeka, 2006